KRYSZYNA M. BŁESZYŃSKA¹

Globalne pogranicza społeczno-kulturowe jako przestrzeń socjalizacji i wychowania

STRESZCZENIE

Istotnym aspektem procesów globalnych jest wyłanianie się i wzrost znaczenia nowego rodzaju pograniczy kulturowych, do których zaliczamy przede wszystkim cyberprzestrzeń oraz przestrzeń globalnego miasta. Stanowią one obszary, których mieszkańcy uczestniczą w złożonych układach społeczno-kulturowych nacechowanych wielością kontekstów i układów, migotliwością, hybrydyzacją i kreolizacją treści, jak również wielotorowością oddziaływań socjalizujących i wychowawczych. Wielość owych układów sprawia, że zmienia się znaczenie miejsca spostrzeganego już nie tyle jako przestrzeń fizyczna, lecz coraz częściej definiowanego w kategoriach symbolicznych odwołujących się do jego historii i tradycji. Sygnalizowane procesy mają duże znaczenie dla kształtowania się tożsamości osób żyjących w obszarach globalnego pogranicza, kreując zarówno człowieka pogranicza, jak też wykorzenionego kulturowo człowieka proteańskiego czy strybalizowanego człowieka szanica zamykającego się w granicach neoplemion. Zjawiska, o których mowa, stwarzają przy tym zarówno szanse, jak i zagrożenia wychowawcze, na które powinna odpowiedzieć współczesna edukacja.

Słowa kluczowe:

globalizacja, pogranicze, socjalizacja, wychowanie

---

¹ Krystyna M. Bleszyńska, Wydział Nauk Społecznych, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Polska, kbleszynska@yahoo.com.

ABSTRACT

Globalization processes stimulate the emerging of new cultural borderlands including, among many others, cyberspace and global cities. They create complex socio-cultural spaces of participation which can be described in the categories of diversity, instability, hybridity and creolization as well as multiple forms, ways, contents and institutions of socialization. The aforementioned changes impact the perception of the “place” category, the contemporary meaning, includes not only the physical space but also its history and cultural traditions. They also create new challenges and conditions for the processes of identity forming. Identification with the culturally diverse milieu can support development of the culture borderland identity. In certain conditions there can also be created a culturally uprooted protean identity or be neo-tribal identity of a bulwark defender. The above – mentioned processes and phenomena challenge contemporary education by creating new chances as well as jeopardizing socialization of youth.

Keywords:

globalization, borderland, socialization, education

1. SPECYFIKA GLOBALNEGO POGRANICZA

Jednym z ważnych nurtów współczesnej myśli edukacyjnej jest pedagogika pogranicza podejmująca analizy procesów rozwoju jednostek i grup społecznych w warunkach kulturowej niejednorodności przestrzeni społeczno-wychowawczych. Pojęcie owych przestrzeni wiążemy, za A. Radziewicz-Winnickim, z określonym obszarem rzeczywistości społecznej, w której formują się i przekształcają relacje międzyludzkie znaczące z punktu widzenia procesów socjalizacji i wychowania (Radziewicz-Winnicki, 2008, 396). Specyficzną formą takiej rzeczywistości jest przy tym pogranicze kulturowe.

Wzmiankowana kategoria, pojmowana jako obszar styczności i wzajemnych oddziaływań co najmniej dwóch odrębnych kultur i ich przedstawicieli, w przeszłości wiązana była przede wszystkim z rejonami usytuowanymi terytorialnie w pobliżu politycznych granic danego państwa. Formalizm historycznie ukształtowanych podziałów sprawiał, że tereny te zamieszkiwali zarówno przedstawiciele grupy określanej jako dominująca większość, jak też mniejszości etniczne kulturowo przynależne do państwa sąsiedniego. Specyfika zachodzących między owymi grupami relacji, nacechowana bogactwem wzajemnych interakcji i przepływów kulturowych, kształtowała społeczno-kulturową istotę pogranicza pojmowanego jako „leżący poza centrum obszar zróżnicowań, inności i odmienności, gdzie

można porównywać, odkrywać, negocjować i prowadzić dialog” (Nikitorowicz, 2009, 125). Bliskość, względna swojskość i fizyczna stabilność tego obszaru sprzyjały przy tym, obok sieci wzajemnych powiązań i współzależności, kształtowaniu się jednoczącej kategorii identyfikacyjnej „MY – ludzie miejscowi”, gdzie pojęcie miejsca odnosiło się przede wszystkim do obszaru styczności fizycznej i psychicznej.

Wzmiankowane układy uległy zmianie pod wpływem procesów globalnych. Globalizacja gospodarcza oraz rozwój środków komunikacji pobudziły międzykulturowe migracje, zintensyfikowały procesy międzykulturowej komunikacji oraz przyczyniły się do narastania kulturowej różnorodności, rozszerzając obszary pogranicza z dotychczasowych peryferiów na społeczno-gospodarcze i polityczne centra. Zmultiplikowały też kulturową różnorodność, zbliżając terytorialnie przedstawicieli kultur, które w przeszłości stykały się sporadycznie bądź nie znały siebie nawzajem. Pobudzając naturalne procesy konsolidacji i samoorganizacji poszczególnych wspólnot etnicznych w warunkach skonfrontowania z grupami o wyrazistej odmienności kulturowej, przyczyniły się do rozwoju enklaw etnicznych i pochodnej wobec tego rozwoju kulturowej mozaikowości przestrzeni społecznej. Charakterystyczny dla tradycyjnego pogranicza względnie stabilny układ odniesień społecznych (MY i WY) i przestrzennych („nasze – wasze – wspólne”) został zastąpiony bardziej złożonymi strukturami („MY – WY – ONI” oraz „nasze – wasze – wspólne – ich”), gdzie kategorie ONI i „ich” stanowią wartość temporalną, oddającą stan relacji międzygrupowych w jakimś określonym momencie czasu². Jej przechodniość manifestuje się względną łatwością doraźnego włączania i wykluczania jakiś ONYCH przeciwstawianych w danym momencie zarówno NAM, jak i WAM, w obszary spostrzegane jako „wspólne, nasze”. Wykreowana tą drogą kategoria OBCEGO odzwierciedla przy tym nie tyle dystans poznawczy i kulturowy, co społeczno-psychologiczny. Niejednokrotnie stanowi także wyraz doraźnych partykularyzmów, skonfliktowanych perspektyw, narracji i interesów.

Trzecią istotną cechą współczesnych pograniczy kulturowych jest wynikająca z wysokiej mobilności społecznej powierzchowność i destabilizacja relacji międzyludzkich utrudniająca wypracowanie spójności całego układu (Urry, 2009). W jej konsekwencji, jak wskazuje R. Putnam (2000), osłabieniu ulegają tradycyjne więzi sąsiedzkie nacechowane stycznością emocjonalną, współpracą, wspólnotą

---

² Tak więc, w zależności od doraźnych potrzeb i kontekstu, dzisiejsi „ONI” mogą zostać jutro włączeni do kategorii „MY”, z której wykluczona zostanie z kolei inna grupa jeszcze wczoraj owo „MY” konstituująca.

uczestnictwa oraz bezpośredniością i łatwością wykraczania poza granice rasy i etniczności. Problemy identyfikacji z heterogeniczną i płynną w składzie wspólnotą sąsiedzką przekształcają więzi społeczne, wzmacniając rolę identyfikacji z kategoriami bardziej stabilnymi, do których zaliczają się m.in. wspólnoty etniczne i wyznaniowe oraz grupy subkulturowe. W konsekwencji wzrasta rola więzi wewnątrzgrupowych, osłabieniu ulegają natomiast więzi i kapitał społeczny przerzucające pomosty ponad grupowym podziałami (Putnam, 2007). Pobudzeniu ulegają także procesy etnicyzacji przestrzeni społecznych oraz stopniowego znikania kulturowych ram nadających spójność całej zbiorowości (Schlesinger, 1993).

Efektom narastającego i oficjalnie afirmowanego pluralizmu społecznego jest wielość i różnorodność światopoglądów, modeli osobowych i wzorów zachowań wpisywanych (nie zawsze skutecznie) w jednoczące ramy wspólnoty obywatelskiej. Konfrontując się, ścierając i przenikając, tworzą one wielobarwny rynek idei i wartości konkurujących o uwagę i uznanie. Ich płynność i częsta nieczytelność zacierają wyrazistość rozgraniczeń, otwierając pogranicza sprzyjające wyłanianiu się hybrydycznych form i wartości (np. nowe kościoły lub organizacje polityczne podejmujące mniej lub bardziej udane próby syntezy dotychczasowych). Istotnym elementem, a zarazem nośnikiem treści globalnego pogranicza kulturowego są wreszcie media. Ich szybki rozwój pod koniec XX w. przyczynił się do wyłonienia McLuhanowskiej globalnej wioski o niezwykle zróżnicowanych zasobach. Rządząc się, jak wskazuje G. Mathews (2000), prawami rynku, promują one atrakcyjne z punktu widzenia odbiorcy lecz niejednorodne kulturowo wzory i wartości reprezentujące wielość obrazów świata i opcji ideologicznych. W powyższym kontekście obszarem pogranicza staje się zatem nie tyle przestrzeń fizyczna, co psychiczna. W przestrzeni owej struktury mentalnej odbiorcy konfrontują się z treściami medialnego przekazu. Zachodząca interakcja ma wszelako charakter dość jednostronny, odbiorca może bowiem wpływać na nadawcę jedynie za pośrednictwem dokonywanych wyborów. Granica owych wyborów najczęściej pokrywa się z granicą ciekawości, indywidualnych preferencji i tolerancji na odmienność. Oznacza to zaś, że część odbiorców może pozostawać w obszarach przekazu nacechowanego względną jednorodnością, skrzętnie unikając kulturowych pograniczy.

Specyficznym obszarem medialnych pograniczy jest wreszcie cyberprzestrzeń. Mimo swej deterioryzacji stosunkowo najbardziej przypomina ona tradycyjnie pojmowane obszary pograniczy. Ze względu na globalny zasięg stanowi ona ogromne repozytorium kulturowej różnorodności. Wkraczając w jego obszar, wchodzimy nie tylko w przestrzeń odkrywanej odmienności, lecz także – za J. Nikitorowiczem (2009, 129) – w pogranicze treściowe charakteryzujące się tworzeniem wspólnych wzorów zachowań i reguł koegzystencji grup i jedno-

stek reprezentujących zróżnicowane kultury i kręgi cywilizacyjne. Cechująca relacje w cyberprzestrzeni interaktywność pobudza zaś powstawanie wspólnot internetowych zamieszkujących portale przypominające przygraniczne wioski. Do zbiorowości tego rodzaju zaliczają się m.in. wspólnoty transnarodowe tworzące specyficzny rodzaj współczesnych neoplemion (Maffesoli, 1988). Są one tworzone przez osoby identyfikujące się z określonym narodem (np. polskim czy niemieckim), zamieszkujące w różnych państwach poza granicami kraju pochodzenia i pozostające w zapośredniczonym internetowo stałym i względnie bliskim kontakcie lub współpracy. Zróżnicowane konteksty społeczno-kulturowe, w jakich osoby te wychowały się i funkcjonują, sprawiają, że pomimo wspólnej socjalizacji etnicznej dokonującej się w domu rodzinnym i etnicznej szkole prezentują one niejednorodne systemy wartości, style życia i sposoby widzenia świata (Kalra, Kaur, Hutnyk, 2005, 70–87). Otwierając przestrzeń kontaktu i konfrontacji, obszar społecznościowych portali przekształca się tym samym w kolejne pogranicze kulturowe umożliwiające odkrywanie różnorodności w obrębie pozornej jednorodności.

Przeobrażenia, o których była mowa, przekształcają środowiska lokalne, destabilizując ich dotychczasowe style życia, struktury i układy relacji. Wysoka mobilność osłabia poczucie wspólnoty zasiedlenia i tradycji. Deterioryzacja całych obszarów ludzkich aktywności przenoszonych w przestrzeń Internetu zrywa tradycyjne powiązania i rozmywa granice pomiędzy „Tu-i-u-Nas” oraz „Tam-i-u-Nich”. W miejsce dotychczasowej jedności terytorialnej, społecznej i funkcjonalnej pojawia się wielość tranzytowych i względnie niezależnych przestrzeni nazywanych przez A. Appadurai (2005) krajobrazami. Szczegółne znaczenie z punktu widzenia specyfiki procesów socjalizacyjnych zdają się przy tym odgrywać etnokrajobrazy, krajobrazy medialne i ideokrajobrazy. Pierwsze z nich są pochodną mobilności wielkich mas ludzkich wiążącej się z procesami migracyjnymi i turystyką. W ich konsekwencji zmienia się kulturowa, społeczna i ekonomiczna struktura niegdyś zamkniętych społeczności lokalnych. Pluralizm nowych układów podważa przy tym ich dotychczasowe habitusy, otwierając przestrzeń dla społeczno-kulturowej zmiany.

Krajobrazy medialne obejmują zarówno nowe środki przekazu, jak też oferowane przez nie obrazy świata. Stawiane przez nie wymagania skutecznie osłabiają wartość przekazów i autorytetów przeszłości, przyczyniając się do emancypacji młodego pokolenia. Docierające do lokalnego odbiorcy treści prezentują migotliwe obrazy świata wielokulturowego, niekoniecznie bezpiecznego i zrozumiałego. Jako środek transmisji różnego rodzaju ideologii politycznych kształtują także lokalny ideokrajobraz, tworząc przestrzeń, w której to, co przychodzi z zewnątrz, ściera się i przenika z ideami i kontrideologiami przynależnymi do miejscowej lokalności.

Względnie stabilne dotychczas pogranicza niejednokrotnie antagonizowane są przy tym rodzającymi się konfliktami politycznymi i wojnami kulturowymi pobudzonymi odmiennością docierającego przekazu wobec tradycji, obrazów świata, stylów życia i aksjonormatywnych systemów wartości miejscowej ludności. W powyższym kontekście coraz większej wagi nabierają pytania o wartości jednoczące, wokół których można rekonstruować poczucie lokalnej wspólnoty i tożsamości. Podejmowane w tym zakresie próby najczęściej sięgają przy tym do wartości wiążących się z zasiedlonym miejscem.

2. MIEJSCE JAKO NOWY DOM I SACRUM PAMIĘCI

W kontekście przeobrażeń towarzyszących procesom globalizacji i glokalizacji coraz większą rolę odgrywa kategoria miejsca pojmowanego jako Mała Ojczyzna. Tworzą ją trzy podstawowe układy: terytorium fizyczne, społeczno-kulturowa przestrzeń egzystencji i czas historyczny. Z chwilą oswojenia, czyli poznania i emocjonalnego zidentyfikowania się przez podmiot, zyskują one walory Miejsca (Petrykowski, 2003, 220). Zdaniem A. Appadurai (2005) rozpad tradycyjnych wspólnot lokalnych oraz deterioryzacja form aktywności mieszkańców sprawiają przy tym, że szczególnego znaczenia nabierają jego historyczne tradycje, ono samo zyskuje zaś walor sacrum jednoczącej pamięci.

Pogląd ten wydaje się wszelako być słusznym jedynie częściowo. Ze względu na kompozycję, współczesnych mieszkańców określonego terytorium możemy podzielić na dwie grupy: ludność rdzenną, zasiedlającą dane miejsce od wielu pokoleń, oraz ludność napływową, która pojawiła się niedawno w efekcie procesów migracyjnych. Każda z wymienionych grup może przypisywać danemu obszarowi odmienne znaczenie. Ludność napływowa spostrzega w nim nowy dom i szanse na nowe życie. Migrując z różnych obszarów, przynosi ze sobą obrazy poprzednich miejsc i warunków, style życia, relacje społeczne, sposoby myślenia i działania, zwyczaje i tradycje często odmienne od miejscowych. Niejednokrotnie adaptuje „własne” do „zastanego” i „zastane” do „własnego”, przyczyniając się do społecznej i kulturowej hybrydyzacji środowiska. Domagając się prawa do odrębności, równoprawności i uznania, może jednak również zmarginalizować się lub skonfliktować się z ludnością rdzenną specyfiki owej nieakceptującą. Otwierająca się w efekcie procesów migracyjnych nowa przestrzeń może zatem stanowić nie tylko obszar pogranicza bogatego we wzajemne interakcje i współoddziaływania, lecz także przestrzeń wzajemnego wykluczania się, marginalizacji lub konfliktu.

Skonfliktowana może być także pamięć zróżnicowanych etnicznie i kulturowo grup zasiedlających dany obszar od wielu wieków. Jak wskazuje E. Said (1991), obrazy geograficzno-historyczne stanowią społecznie konstruowane wyobrażenia służące interesom grup tworzących owe narracje. W zależności od potrzeb grupy, są one subiektywnie przekształcane i przekazywane przez osoby dla danej społeczności znaczące (Muszyńska, 2014). Treści międzypokoleniowego przekazu kształtującego tożsamość dzieci i młodzieży należących do zamieszkujących dane terytorium grup etnicznych mogą zatem różnić się między sobą, zwłaszcza jeśli wzmiankowane grupy w przeszłości były zantagonizowane. W tych warunkach przestrzeń pogranicza kulturowego, miast jednoczyć i otwierać na inność, mogą stać się obszarem ścierania odmiennych wizji i racji (Błęzyńska, 2017). Konfrontacja owych racji pobudza przy tym etniczną mobilizację, wyrażającą się m.in. walką o znaczące przestrzeń symboliczne domeny, do których zaliczamy nazwy ulic, pomniki, święte miejsca, cmentarze czy obchody określonych świąt i rocznic (Nijakowski, 2006, Wróblewski, 2007).

Elementy miejscowej tradycji przynależne do grup już nieobecnych lub „źle widzianych” mogą wreszcie ulec przemilczeniu. Skazane na zapomnienie mimo nieraz dużego znaczenia dla tożsamości danego terytorium (jak tradycje niemieckie w Prusach Wschodnich czy jaćwieskie na Suwalszczyźnie), pozostają poza sacrum danego miejsca. Próby przywracania ich pamięci mieszkańców niekoniecznie znajdują przy tym zrozumienie i akceptację ze strony lokalnych władz i ludności.

3. SPECYFIKA PROCESÓW SOCJALIZACJI I WYCHOWANIA NA NOWYCH POGRANICZACH

W efekcie współoddziaływania wielu sił i wektorów społecznych, zdeterioryzowana, rozproszona i migotliwa przestrzeń globalnych pograniczy kulturowych staje się obszarem oddziaływań wychowawczych i socjalizujących o niespotykanym wcześniej wpływie, sile i zasięgu. Rozwijające się w niej dzieci i młodzież funkcjonują w systemie symultanicznych i kulturowo zróżnicowanych odniesień społecznych. Oddziaływania dotychczasowych agencji i instytucji jak rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza, wspólnota wyznaniowa i sąsiedzka zostają usytuowane w kontekście wielości i różnorodności przekazów medialnych, mediów społecznościowych i subkultur (czy też kultur alternatywnych). Kreowane przez nie światy i obrazy oferują przy tym atrakcyjne i zróżnicowane matriksy umożliwiające realizację (przynajmniej w świecie wirtualnym) indywidualnych potrzeb i aspiracji (Błęzyńska, 2009).

Opisując ów układ, G. Mathews (2005) wyróżnia trzy podstawowe poziomy, na których dokonuje się kształtowanie osobowości i kulturowej tożsamości podmiotu. Jednym z nich, najgłębszym i nie zawsze uświadamianym, jest poziom świadomości programowanej przez język i praktyki społeczne, w których wyrasta dana osoba. Czynnikiem jej formowania są agencje socjalizujące pierwszego rzędu, do których zaliczamy przede wszystkim rodzinę i szkołę. Jak wskazuje J. Nikitorowicz (2009a), charakteryzujące je działania często są powiązane z socjalizacją etniczną i akulturacją pierwotną. Jednym z ważnych aspektów owej socjalizacji jest przy tym obraz grupy własnej skonstruowany z obrazami grup innych oraz przekaz kształtujący sposób funkcjonowania w relacjach z innymi.

Drugi spośród wyodrębnionych przez G. Matthewsą poziomów świadomości jest kształtowany przez ogólnie przyjęte standardy, wartości, wzory, normy i wiążące się z nimi naciski szerszego społeczeństwa artykułowane w treściach edukacji formalnej, przekazach medialnych czy oddziaływaniach socjalizujących otoczenia społecznego. Jako obszar tzw. zewnętrznych oczywistości jest on kontrolowany i uświadamiany przez podmiot w stosunkowo słabym stopniu. W kontekście kulturowej różnorodności zawarte w nim treści spełniają wobec całej zbiorowości funkcje porządkujące, jednoczące i synchronizacyjne (Błęszyńska, 2006). Z perspektywy przedstawicieli mniejszości kulturowych mogą jednak być postrzegane także jako forma dominacji kulturowej oraz transmisji zmierzającej do wyparcia lub marginalizacji ich kultur macierzystych.

„Trzeci, najpłytszy i najpełniej uświadamiany poziom kulturowego kształtowania „ja” łączy się bezpośrednio z supermarketem kultury” stwierdza G. Mathews (2005, 33). Jest to poziom zróżnicowanych ofert kulturowych pozwalających podmiotowi na swobodę wyboru obejmującego zarówno restauracyjne menu, jak i pomysły na siebie i własne życie. Konkurując ze sobą, poddają się one regułom rynku i marketingu, co podnosi wprawdzie ich atrakcyjność, zwiększa jednak płynność, nieczytelność i fragmentaryczność przekazu. Wzmocnieniu ulega przy tym rola impulsu jako czynnika pobudzającego do wyborów, ograniczeniu natomiast wpływ świadomej refleksji.

Mając na względzie powyższe uwarunkowania, należy stwierdzić, że w obszarze nieskończonych i wciąż otwierających się na nowo globalnych pograniczy kulturowych aktem szczególnej wagi stają się dokonywane przez podmiot wybory. Przedmiotem podstawowego wyboru jest zaś kulturowa tożsamość podmiotu. Jak wskazują J. Nikitorowicz (1995) i G. Mathews (2005), podejmowane w tym zakresie decyzje nie mają charakteru całkowicie swobodnych, lecz dokonują się w relacji z socjalizującym jednostkę otoczeniem, od którego oczekuje ona co najmniej akceptacji. Obszarem niezbędnej refleksji staje się rozpoznanie relacji

między tożsamością kulturową danej osoby zdefiniowaną w toku socjalizacji etnicznej na terenie rodziny, szkoły czy wspólnoty wyznaniowej a ofertą globalnego pogranicza oraz związanego z nim rynku tożsamości (Halter, 2000). Rządząca owym rynkiem zasada „weź z półki, co ci się podoba i, niczym moduły z IKEI, sam sobie zestaw w układy zaspokajające twoje potrzeby” sprzyja przy tym przyjmowaniu zróżnicowanych tożsamości weryfikowanych w relacjach z otoczeniem.

Specyfika wzmiankowanego rynku idei, wartości i tożsamości, jego bogactwo, zmienność i nieczytelność sprawiają jednak, że przejmowane wartości, style życia, modele osobowe i wzory tożsamości nie są spójne ani stabilne. Niejednolite są także mechanizmy ich internalizacji. Często bywają one przyjmowane w sposób bezrefleksyjnie naśladowczy lub stanowią powierzchownie rozpoznawane, niedookreślone, hybrydyczne chimery rozpluwające się w praktyce dnia codziennego. Niejednokrotnie pobudzają jednak również do bardziej spójnego i świadomego wyboru dookreślającego podmiot w relacjach ze światem ludzi i reprezentowanych przez nich wartości. Przyjmując przy tym za kryterium podziału rodzaj strategii stosowanych przez podmiot celem redukcji napięć wynikających z doświadczania różnorodności, nieskończoności i migotliwości globalnego pogranicza, możemy wyróżnić trzy podstawowe typy tożsamościowe będące efektem zachodzących w tym pograniczu procesów socjalizacji i wychowania: człowieka proteańskiego, człowieka szańca i człowieka pogranicza.

4. CZŁOWIEK PROTEAŃSKI, CZŁOWIEK SZĄNCA I CZŁOWIEK POGRANICZA

Mimo, że koncepcja „tożsamości proteańskiej” narodziła się w latach 60. XX stulecia, wydaje się ona w chwili obecnej wyjątkowo dobrze oddawać problemy formowania się tożsamości w warunkach narastającej różnorodności, niestabilności oraz pogoni za akceptacją i poklaskiem otoczenia. Pojęciem tym R.J. Lifton (1970) określa niezbyt stabilny typ tożsamości nieustannie przekształcającej się w kontekście zmiennej rzeczywistości. Podstawowym celem podejmowanych aktualizacji jest zapewnienie podmiotowi złudnego poczucia bezpieczeństwa płynącego z ciągłego dopasowywania się do warunków, oczekiwań i cech otoczenia. W efekcie nieustannie dokonywanych zmian w zasobach treści i strukturach tożsamościowych dokonuje się jednak destabilizacja struktur tożsamościowych utrudniająca wypracowanie poczucia spójnego „ja”. W kontekście globalnego pogranicza kulturowego oznacza to również ograniczenie lub brak zdolności podmiotu do trwałego związania się z określonym kompleksem kulturowym mo-

gącym stanowić trzon jego kulturowej tożsamości oraz rozwinięcie się poczucia kulturowego wyobcowania lub nawet wykorzenienia.

Do redukcji lęku pojawiającego się w kontakcie z różnorodnością kulturową zmierza także strategia „człowieka szanca”. Uwarunkowane wieloma czynnikami, a towarzyszące konfrontacji z innością napięcie pobudza zachowania obronne podmiotu przejawiające się m.in. poznawczym zamknięciem, zaostreniem granic między grupą własną a grupami obcymi, silniejszym utożsamieniem się i zwiększeniem konformizmu wobec grupy oraz wzrostem gotowości do obrony wartości spostrzeganych jako wysoce charakterystyczne i dystynktywne dla grupy własnej. W kontekście kulturowego pogranicza mechanizmy te prowadzą do zwiększenia etnocentryzmu, nasilenia tendencji do rywalizacji oraz faworyzacji grupy własnej kosztem grup spostrzeganych jako obce. Obszar kulturowej styczności spostrzegany jest jako przynależny grupie, z którą identyfikuje się podmiot. Przypisywana tej grupie specyfika, jak kultura, język, konfesja, sposób widzenia świata, styl życia i wartości, podobnie jak historyczne sacrum zamieszkałego przez nią miejsca zostają zaś zdefiniowane jako zagrożone i wymagające aktywnej obrony zarówno przed zamieszkującymi owo terytorium Innymi, jak też zglobalizowanym światem i jego ofertą kulturową. W konsekwencji powyższego obszar pogranicza, jak wskazują badania D. Misiejuk i J. Muszyńskiej (2008) czy też M. Sobeckiego (2008), może być postrzegany jako przekazany przez przodków kulturowy szaniec wymagający obrony przed rzeczywistymi bądź domniemanymi zagrożeniami zewnętrznymi. Podejmowane środki obronne mogą przy tym przyjmować formę fizycznej lub symbolicznej agresji wobec Innych (Radziejewicz-Winnicki, 2008a).

Odmienne kształtuje się tożsamość „człowieka pogranicza”. Pojęciem tym A. Sadowski (1995, 40) określa specyficzny zestaw cech osobowościowych kształtujący się w obszarze pogranicza kulturowego. Proces formowania się tego rodzaju osobowości stanowi, jak wskazuje J. Nikitorowicz (1995), jeden z atrybutów psychologicznego wymiaru pogranicza konstytuowanego zarówno siecią wzajemnych powiązań międzygrupowych, ciągłym dialogiem, intensywną wymianą treści i wartości dokonującą się w toku komunikacji międzykulturowej, jak też wyrosłą na owym gruncie dbałością o wspólne dobro, jakim jest dziedzictwo kulturowe regionu.

Wychowując się na styku kultur, człowiek pogranicza jest przyzwyczajony do różnorodności wynikającej nie tylko z wielości występujących kultur, lecz także ich przenikania się, wchłaniania obcych elementów oraz intensywnie zachodzącej hybrydyzacji kulturowej (Rusek, 2008, 86). Budując swoje poczucie przynależności, jest świadomy własnej tożsamości kulturowej, jej tradycji, wartości i znaczenia dla sposobu funkcjonowania w świecie różnorodności. W relacjach

z przedstawicielami innych grup kulturowych nie kieruje się stereotypami i uprzedzeniami. Jest tolerancyjny i otwarty na odmienność, akceptując ją i uznając równoprawność bycia we wspólnej przestrzeni. Żyjąc w obszarze przenikania się i współoddziaływania dwóch lub więcej kultur, uczestniczy w nich, identyfikując się z innymi uczestnikami owej przestrzeni. Rozumie procesualność kultury oraz wzajemne przenikanie się kultur etnicznych. Wychodzenie poza schematy myślowe pobudza zaś jego kreatywność, innowacyjność i poszukiwania nowych rozwiązań (Szyfer, 2005).

Funkcjonowanie w świecie wielu kultur pociąga jednak za sobą także pewne koszty. Jednym z nich, jak pisze A. Sadowski (1995), jest częste poczucie niepewności co do własnej przynależności i tożsamości kulturowej. Ich granice nie są wprawdzie rozmyte, jak u człowieka proteańskiego, nie są jednak równie wyraziste, jak u człowieka szanca. Problemy z dookreśleniem się poprzez wybór i identyfikację z określoną grupą społeczną bywają przy tym rozwiązywane przez emocjonalną identyfikację z nadrzędną kategorią społeczną „ludzie miejscowi” kontrastowaną z „ludźmi spoza”. Jak wskazują badania H. Rusek (2008) czy B. Grabowskiej (2008), kategoria ta silnie wiąże człowieka kulturowego pogranicza z wyznaczającym owo „nasze miejsce” (np. wieś, region, kraj) fizycznym i symbolicznym uniwersum. Stwarza jednak również sytuacje trudnych wyborów wymagających świadomego i refleksyjnego odniesienia do otaczających wartości, treści, narracji, norm i wzorów osobowych. Określając charakter owych wyzwań, możemy przy tym przywołać słowa J. Nikitorowicza (2009, 135): „Życie na skrzyżowaniach kultur pozwala wykraczać poza obszar uwarunkowany osiadłością i zasiedziałością (...). Pogranicze stwarza więc szanse, przedstawiając oferty, natomiast kultura pogranicza stawia trudne zadanie kształtowania, przygotowania do wyborów i wspólnego budowania...”

5. PODSUMOWANIE

Reasumując, procesy socjalizacji i wychowania w obszarze nowych, wykreowanych przez świat globalny pograniczy kulturowych dokonują się w warunkach wysokiej niejednoznaczności i częstej nieczytelności treści i wartości przesycających otaczające dziecko przestrzenie społeczno-wychowawcze. Reakcją na wielość i częstą kolizyjność obecnych w owych przestrzeniach zasobów kulturowych mogą być problemy z kształtowaniem się stabilnej i otwartej tożsamości kulturowej oraz zachowań społecznych umożliwiających efektywne i harmonijne funkcjonowanie w świecie wielokulturowym. W odpowiedzi na wiążące się z tym wyzwania, in-

stytucje edukacji formalnej i pozaformalnej winny włączyć w realizowane przez siebie programy problematykę różnorodności społeczno-kulturowej, świadomego, refleksyjnego i krytycznego konstruowania własnej tożsamości kulturowej oraz poszukiwania wartości jednoczących ponad podziałami etnicznymi czy religijnymi. Wartościowym obszarem poszukiwania owych wartości jednoczących jest miejsce postrzegane w kategoriach pogranicza kulturowego. Jak zauważa A. Szczurek-Bo-ruta (2008), szczególna odpowiedzialność spoczywa przy tym na szkole, mającej szczególne walory instytucji społecznie jednoczącej.

Bibliografia

- Appadurai, A. (2005). *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Błęszyńska, K. (2017). Pamięć trudnej przeszłości a Wychowanie dla Pokoju. W: K. Błęszyńska (red.), *Edukacja międzykulturowa jako czynnik rozwoju kultury pokoju* (s. 202–130). Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.
- Błęszyńska, K. (2009). Społeczeństwo wielokulturowe jako supermarket wartości i idei. W: J. Gajda (red.), *Humanistyczno-antropologiczna ewolucja pedagogiki kultury. Konsekwencje dla teorii i praktyki*. Kraków: Impuls.
- Błęszyńska, K. (2006). Procesy tożsamościowe a warunki socjalizacji w społeczeństwach wielokulturowych. *Pedagogika społeczna*, 1, 31–43.
- Grabowska, B. (2008). Kreowanie tożsamości w społecznościach wielokulturowych. W: T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązań*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Halter, M. (2000). *Shopping for Identity. The Marketing for Ethnicity*. New York: Schocken Books.
- Kalra, V.S., Kaur, R., Hutnik, J. (2005). *Diaspora & Hybridity*. London: Sage.
- Lifton, R.J. (1970). *Boundaries*. New York: Random House.
- Maffesoli, M. (1988). *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Mathews, G. (2000). *Supermarket kultury*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Misiejuk, D., Muszyńska, J. (2008). Procesy socjalizacyjne w przestrzeni wielokulturowego środowiska lokalnego. Przypadek mniejszości białoruskiej w Polsce – konteksty pokoleniowe. W: T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązań*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Muszyńska, J. (2014). Miejsce jakoprzestrzeń doświadczana. W: J. Nikitorowicz, J. Muszyńska, B. Boćwińska-Kiluk (red.), *Od wielokulturowości miejsca do międzykulturowości relacji społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Nijkowski, L.M. (2006). *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Nikitorowicz, J. (1995). *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*. Białystok: TransHumana.
- Nikitorowicz, J. (2009). *Edukacja regionalna i międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Nikitorowicz, J. (2009a). *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Petrykowski, P. (2003). *Edukacja regionalna*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Putnam, R. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), 137–174.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Radzewicz-Winnicki, A. (2008). *Pedagogika społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Radzewicz-Winnicki, A. (2008a). Polskie narodowe sentymenty a traumatyczne doznania reprezentantów kulturowych mniejszości (niechęć do Obcych i próby przezwyciężania politraumy inicjujące rozpad uniwersum kulturowego). W: T. Lewowicki, E. Grodzka-Mazur, A. Gajdzica (red.), *Socjopatologia pogranicza a edukacja*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Rusek, H. (2008). Człowiek pogranicza. W: T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązań*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Sadowski, A. (1995). *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*. Białystok: Trans Humana.
- Said, E. (1991). *Orientalizm*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Schlesinger, A.M. Jr. (1993). *The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society*. New York: W.W. Norton & Company.
- Sobecki, M. (2008). Socjalizacja a tożsamość kulturowa w warunkach zróżnicowania kulturowego – na przykładzie Grodzieńszczyzny. W: T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązań*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Szczurek-Boruta, A. (2008). Kształtowanie się tożsamości młodzieży – z doświadczeń edukacji szkolnej. W: T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – aktualne doświadczenia na pograniczu polsko-czeskim*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Szyfer, A. (2005). *Ludzie pogranicza. Kulturowe uwarunkowania osobowości*. Poznań: Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa.
- Urry, J. (2009). *Socjologia mobilności*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wróblewski, P. (2007). *Mobilizacja i konflikt etniczny. Miejsca święte mniejszości narodowych w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SEMPER.